

ЕВРЕЙСКАТА ЕМИГРАЦИЯ В НАВЕЧЕРИЕТО НА ХОЛОКОСТА – ЮРИДИЧЕСКИ, ПОЛИТИЧЕСКИ И ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ПОДХОДИ НА ТРЕТИЯ РАЙХ И ЕВРОПЕЙСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ (ПОГЛЕД ОТ СОФИЯ)

Иванка Гезенко

Държавна агенция „Архиви“

Резюме. В годините на Втората световна война хиляди евреи търсят спасението си чрез емиграция. Пътищата към живота имат различни маршрути – през Литва към Китай, през България, Румъния и Турция – към Обетованата земя или към Северна и Южна Америка. Днес транзитното преминаване през която и да е страна не е проблем, но дали е било така и тогава, когато войната постепенно обхваща цяла Европа? Какви са пътищата и кои са хората, които дават разрешения за транзит? Какви са етапите в еврейската емиграция до началото на войната и доколко световните хуманитарни организации помагат на бежанските потоци откъм Германия, а впоследствие и от другите страни, споделящи политиката на нацистка Германия?

Keywords: transit visa, Jewish refugees, League of Nations, Bulgarian diplomats

В рамките на най-новата си история българската държава е свързана с различни бежански потоци, които най-общо казано биха могли да бъдат очертани така:

– Бежанци българи, дошли след сключването на Ньойския мирен договор 1919 г.

– Арменски бежанци след Балканските войни 1912 – 1913 г.

– Руски бежанци след Октомврийската революция 1917 г.

– Еврейски бежанци в навечерието на Втората световна война.

– Гръцки и югославски бежанци след края на Втората световна война.

– Бежанци от Африка и Близкия изток в края на 60-те години на миналия век.

Днес Европа е заливана от бежански потоци от страните, преживели т. нар. „арабска пролет“, а отрицателните настроения и проявите срещу тях обхващат все повече хора и общности. Взел ли си е светът поука от онова, което вече е преживял?

Основна цел в настоящия доклад е да се разкрие преминаването на еврейски бежанци от Европа през България през годините 1939 – 1944 в резултат

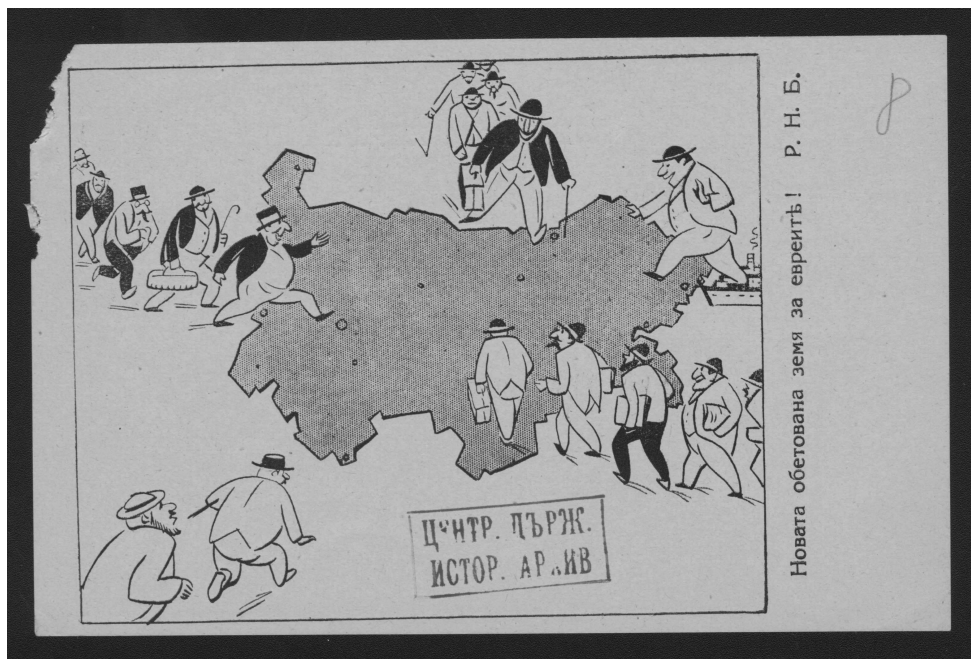

Пощенски карти „България–обетована земя“

на „механизмите на изтласкването на евреите от територията на живеене на немския народ“.

Рестриктивните и законодателните мерки в целенасочената антиеврейска политика на нацистка Германия очертават три, а според някои автори четири основни етапа¹⁾ в „развитието на еврейския въпрос“, в резултат на които от 1933 до 1941 г. около 537 000 евреи от Германия, Австрия, Бохемия и Моравия са принудени да емигрират.²⁾

Правителствата на държавите, подвластни на политиката на Берлин, съобразяват антиеврейската си политика с тази на нацистка Германия, а прилагането ѝ постепенно започва да се регламентира законодателно. Българската преса съобщава за обнародването на антиеврейски нормативни актове през 1938 – 1939 г. в **Полша, Испания, Словакия, Италия, Бохемия, Моравия, Чехия, Унгария**³⁾. Според малките и ненаатрапчиви карета от вестниците, грижливо събрани във фонда на Дирекция на полицията, антиеврейските ограничения имат различна форма за всяка от европейските държави, но общата им характеристика за този период включва правно определяне на понятието „евреин“,

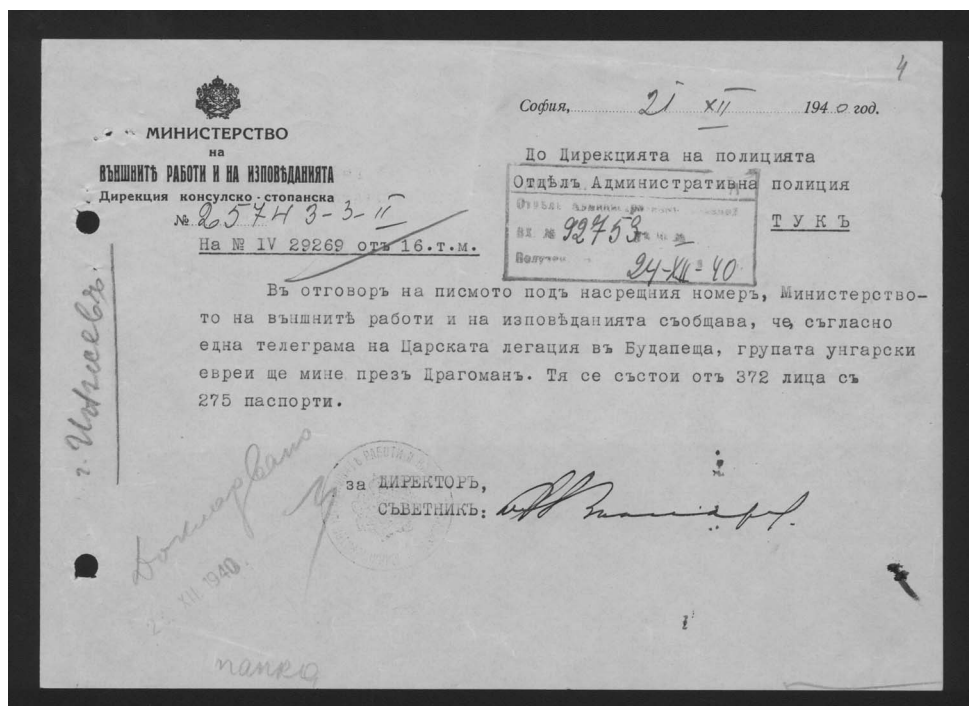

Пощенски карти „България–обетована земя“

ограничаване на гражданските и политическите права, „изтласкване“ на евреите от икономическия живот на дадената страна. Българската преса не анализира, но съобщава и за страни като **Швейцария, Финландия, Белгия, Румъния**⁴⁾, които обнародват забраните си за недопускане на евреи емигранти от други страни. Тези съобщения са мотивирани със запазването на вътрешния мир на страните, информират за изискването на специални разрешения за допускане в страната, както и за създаване на специални лагери за изолирането на еврейските емигранти до заминаването им от дадената страна.

Интересно е, че към този момент България, която вече гравитира към политиката на Германия, все още не е приела никакви законодателни или други нормативни мерки срещу поданиците си от еврейски произход.

Ескалиращите след 1933 г. мерки срещу евреите увеличават броя на еврейските бежанци от Германия, а впоследствие и от страните, включени в пределите на Райха. Световната общественост следи тези процеси посредством създадената след края на Първата световна война и революцията в Русия международна организация Общество или Лига на народите. Специалната Комисия по въпросите, свързани с бежанците към ОН, оказва помощ на над 400 000 души и изработва един от най-важните документи от този период – Нансеновия паспорт⁵⁾.

Писмо от Министерство на външните работи до Дирекция на полицията за преминаване на група унгарски евреи през България. София, 16 дек. 1940 г.

Въпреки че Германия напуска Обществото на народите през 1933 г., още през октомври същата година организацията създава специално ведомство за еврейските бежанци, произхождащи от Германия, в рамките на Върховно комисарство по делата на бежанците. За върховен комисар е определен американският професор и журналист Джеймс Гровер Макдоналд, чиято дейност е насочена предимно към оказване на помощ на имиграцията към Палестина. (За периода 1933 – 36 г. Петата еврейска алия обхваща около 170 000 еврейски бежанци, отправени се към Палестина, поради което Великобритания налага ограничения за издаването на сертификати за заселване). Едновременно с това той отправя към всички правителства препоръки относно общите принципи, върху които трябва да почива режимът на германските бежанци.

Въз основа на тези препоръки, които са свързани с изработването на „едно свидетелство за самоличност, което да наподобява т.нар. Нансенови паспорти и да носи забележка „Валидно за завръщането в страната, която е издала този документ“, българското Външно министерство изготвя справка за паспортния режим на бежанците, за държавите, членувачи в УС на комисията за герман-

Група евреи в навечерието на отплаването на кораба „Салвадор“. Варна, 1940 г.

ските бежанци. Различията в изискванията за паспортния режим за държавите, цитирани в справката, се изразяват предимно във вида на документа за самоличност (дали да е препоръчан от Конференцията на ОН от 1927 г.), както и в условието за издаване на документа за пътуване (Свидетелство от германските консулски власти, удостоверяващо невъзможността да издадат германски паспорт). (Правителството на САЩ ще издава виза за влизане на всички лица, притежаващи специални документи за самоличност, при условие че са получили виза за завръщане в страната, която е издала техните документи)⁶⁾.

От 2 до 4 юли 1936 г. в Женева се провежда конференция за сключване на споразумение относно статута на бежанците, които произхождат от Германия. Споразумението е подписано от Франция и Дания, а по-късно от Великобритания и Белгия. На 2 ноември 1936 г. българската Дирекция на полицията дава предписание въпросното споразумение да не се подписва от България със следните мотиви: „1. По силата на този статут в пределите на Царството има настанени извънредно голям брой руски⁷⁾ и арменски⁸⁾ бежанци; 2. В страната има много бежанци българи, дошли от отстъпените по Ньойския мирен договор български земи, които създават големи грижи на българското правителство⁹⁾; 3. В страната има стопанска криза, а Дирекцията по труда може да открие само

10 работни места“. На 19 февруари 1938 г. България изпраща официално писмо до ОН, с което уведомява организацията, че няма да участва в по-нататъшната работа на Конференцията за бежанците и няма да подпише конвенцията. На 3 май 1938 г. Съветът на ОН обсъжда решение за създаването на нов международен орган по въпросите за бежанците поради ликвидирането на Нансеновия офис в ОН и изтичането на мандата на Комисията за германските бежанци и дава следните предписания, цитирани в доклад от Дечко Караджов до министър-председателя Георги Късеианов:

...1. Бъдещият международен организъм да има временен, а не постоянен характер; 2. Персоналът му да не включва никакви бежанци – нито сегашни, нито натурализирани; 3. Новата служба да не носи името на Нансен¹⁰⁾.

По идея на американския президент Франклин Рузвелт на 5 юли 1938 г. във френския град Евиан ла Бен е свикана международна конференция за обсъждане на въпросите за предоставяне на политическо убежище. В работата ѝ участват 32 страни, но без България. Повечето от страните участнички отказват прием на еврейски емигранти на територията си. Доминиканската република¹¹⁾, Холандия и Дания изразяват съгласието си за приемане на голям брой бежанци.

Кристалната нощ от 9 – 10 ноември 1938 г. е поредният тласък за увеличаване на броя на еврейската емиграция, чийто статут остава неизяснен, а приемът ѝ е нежелателен за повечето правителства.

Отношението на българското правителство към задълбочаващия се еврейски бежански проблем може да бъде илюстрирано с разменената кореспонденция на две институции – Дирекция на полицията и Министерство на външните работи и изповеданията. На 14 ноември 1938 г. Дирекцията на полицията се обръща към Министерството на външните работи и изповеданията с предписания, в които се казва: *„В България не съществува антисемитско движение и живущите постоянно тук евреи се ползват от пълна свобода и са равноправни граждани както всички останали българи. Поради това обстоятелство желанието на ония евреи, които не могат да останат повече в своите държави, е твърде голямо да дойдат в България и се настанят постоянно в пределите ѝ. Дирекция на полицията ежедневно се натъква на случаи новодошли евреи – особено унгарски, полски и чешки поданици, да правят невъзможни постъпки да останат на местожителство в Царството. Така също почти всички евреи – произхождащи от Германия, Австрия и Румъния, влезли със специално временно разрешение от Почитаемото външно министерство, се стараят всячески да останат за постоянно в България.... Като съобщава горното, Дирекция на полицията е на мнение, че е дошло време да се вземат спрямо всички евреи, независимо какви поданици са, същите мерки, каквито са взети спрямо евреите, произхо-*

дящи от Германия, Австрия и Румъния, т.е. никой еврей, носител на чуждестранен паспорт да не може да влезе в пределите на страната, без да е получил предварително разрешение за това... Това е една превантивна мярка, която ще осуети настаняването на нови евреи в пределите на Царството, напливът на които е твърде чувствителен¹²⁾...

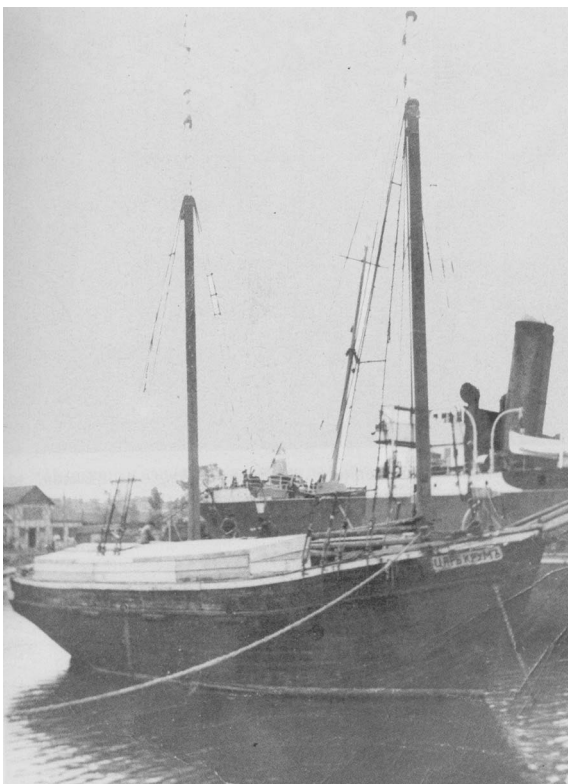
В отговор на тези предписания Министерството на външните работи и изповеданията отговаря: „...искането да се вземат спрямо всички евреи, а по-специално спрямо полските, унгарските и чехословашките поданици, същите мерки, които са взети спрямо евреите, произхождащи от Австрия, Германия и Румъния, не може да бъде удовлетворено, тъй като:

– С тези държави България има сключени спогодби в сила, които изключват едно различно третиране у нас на техните поданици.

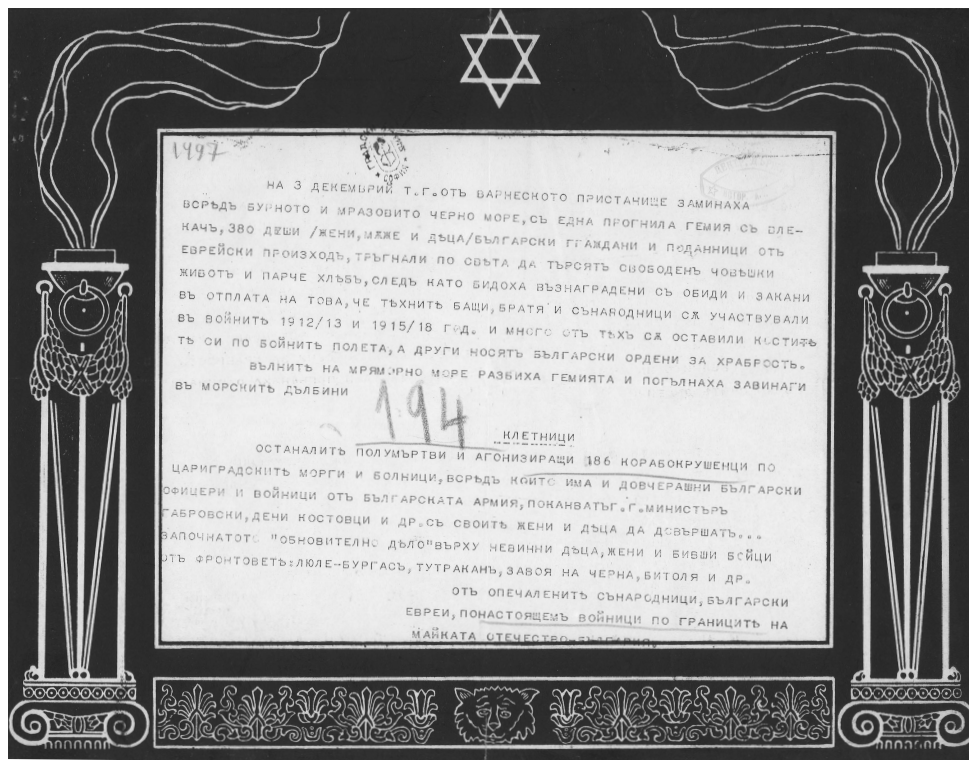
– В Унгария по-специално има хиляди български поданици, главно граждани, които се третират благосклонно и без да се прави разлика между тях.

– Съществува голяма опасност, че при различното третиране на поданици от тези две държави, след една безуспешна интервенция на техните представители у нас, тези държави да преминат към репресалии, чийто размер не може да се предвиди, но които биха лишили от препитание много български семейства в чужбина незаслужено.

Накрая Министерството държи да отбележи, че много се учудва на твърдението на Дирекция на полицията, че влезлите със специално временно разрешение от Министерството евреи, произхождащи от Германия, Австрия и Румъния, се стараели всячески да останат за постоянно в страната, тъй като Дирекцията е

Платноходът „Салвадор“. Потегля от Варна на 5 дек. 1940 г. Потъва в Мраморно море на 12 дек. 1940 г.

Некролог от Централната консистория на евреите в България за корабкрушението на гемията „Салвадор“ и гибелта на евреи, напуснали България по време на обсъждането на закона за защита на нацията. 3 дек. 1940 г.

била уведомявана за всяко такова разрешение, винаги дадено за кратък срок и при условие на валидна виза за връщане или за отиване в друга страна⁽¹³⁾...

Географското положение на Царство България, липсата на антиеврейски закони и неутралната политика превръщат България в отправна точка както към Палестина, така и към други страни. Нещо повече – със знанието на властите в страната действа частна еврейска „алия“⁽¹⁴⁾, ръководена от д-р Барух Конфино. Броят на бежанците, успели да отплуват за Палестина, е подробно изследван от проф. Шломо Шеалтиел⁽¹⁵⁾, с цитирани имена на кораби, извадки от корабни дневници от РДА – Варна, за групи от 131, 380 и 360 души.

Едновременно с документите за нелегалната емиграция към Палестина в Централния държавен архив се съхраняват и документи, които не дават представа за крайната точка на еврейската емиграция, но посочват имена на хора и кораби, брой на пътниците, дата на преминаване. По официални съобщения

в европейската преса¹⁶⁾ към началото на 1939 г. в България пребивават 6000 евреи от Германия, Австрия, Чехия, Словакия, Полша. В отговор на тези съобщения Дирекцията на полицията публикува официална справка за пребиваващите в страната чужди евреи. В нея се посочва, че „в България има около 2300 души чужди поданици – евреи, от които са заставени да напуснат страната от 1 януари до 14 февруари 1939 г. 34 души поради това, че са пребивавали нередовно в страната“¹⁷⁾. Донесенията на Паспортно бюро в Русе за периода януари – май 1939 г. посочват имената на транзитно преминалите кораби, броя на пътниците евреи от дадена страна, престоя на кораба в пристанището, датата и следващата му отправна точка¹⁸⁾.

Цитирани са корабите „Катина“, „Минерва“, „Тулн“, „Морски вълк“, „Хелиос“, „Кралица Мария“, „Цар Душан“ и „Тахе“ с общо 2257 души „емигранти евреи от Чехия и Полша“.

Едновременно със справките на Дирекцията на полицията от първата половина на 1939 г. за броя на пребиваващите в страната чужденци¹⁹⁾ се увеличават официалните запитвания на частни лица и търговски дружества, отправени до Министерство на вътрешните работи и народното здраве, за транзитно преминаване на еврейски бежанци по железопътната линия Русе – Варна. В тези искания са посочени броят на емигрантите, страната, от която произхождат, видът на притежаваните документи и евентуалният маршрут. Такъв е случаят с искането до МВРНЗ от Стефан Д. Донов – експортър за транзитно преминаване по железопътната линия Русе – Варна на 650 изселници евреи, 200 от които са снабдени с унгарски паспорти, а останалите – с Нансенови. „Въпросните пътници ще бъдат докарани в Русенското пристанище със специален югославски параход и след транзитирането им до Варна незабавно ще бъдат натоварени на друг югославски кораб, който ще очаква в тукашното пристанище“, пише в писмото си Донов, като изтъква и печалбата за страната от заплащането на изискуемите се такси.

На 3 юли 1939 г. Акционерното дружество за транспорт и съобщения „Интерконтинентале“ се обръща с писмо до МВРНЗ за транспортирането на 859 души емигранти евреи от Унгария и Словакия. В писмото се казва: „Те вече са на път с параход на Унгарското речно плавателно дружество с предназначение Русе, откъдето желаят да минат през българска територия до Варна, за да се качат там на параход, който ще бъде във Варна на 6 този месец. Емигрантите са снабдени с временни свидетелства във форма на паспорти, визирани за свободно влизане в Република Либерия, в Централна Африка. Освен това свидетелството съдържа клаузата, „че през течение на валидността на документа собственикът му може да се върне в страната издателка на документа“. Корабът, който пътува към Варна, е под хаванско знаме“.

Българската легация в Берлин.

Все повече и повече еврейски бежанци търсят съдействието на българските консулства в чужбина за получаването на транзитни визи през България. За тях българските граници, железници, пристанища се превръщат в отворен геополитически терминал по пътя към спасението.

Въпреки официалните забрани през годините на Втората световна война (1939 – 1945), много от българските дипломати откриват начин за издаване на визи. Такъв е случаят с Любен Златаров, Никола Пецев, Никола Ванчев и Хари, Левенсон, които през 1941 – 1944 г., като служители на консулския отдел издават около 1000 визи. Дейността на тези дипломати за спасяването на евреи предимно от Румъния и Унгария е потвърдена с данни в издадената от **Димитър Илиев** книга „**Армия на съпротивата в България**“ (София, 1946 г.), **статията на Любен Златаров** „Документи на Консулско-стопанската дирекция при МВРИ за спасяването на чуждестранни евреи от унищожаване“ (Годишник; Обществена културно-просветна организация на евреите в НРБ, год. IX, 1979, с. 301 – 317); **изследването на Михаил Коларов** „Мисията на д-р Едуард Шапюиза в България 1943 г.“ (ИДА, 1994 г.); **предговора** на Йорданка Гешева към книгата на Хенри Левенсон „Политическите съдебни процеси в СССР през 1936 – 37 г. Служебни доклади на един дипломат“ (София, 2000 г.); **документалния филм** „Корабите са пълни“ на режисьора Костадин Бонев и сценариста Влади Киров (София, 2005) г., кой-

то изследва нелегалната детска емиграция през България и съдействието на българските дипломати. В действителност обаче архивните документи, които съдържат информация (с цитирани номера на визи или конкретни радиограми и телеграми по издаването на визи), са многократно повече. В някои от архивните единици са отложени списъци на евреи, чиято емиграция е към Палестина и се урежда чрез Еврейската агенция за България, която, както споменах, е изследвана от д-р Шломо Шеалтиел. От българска страна не е провеждано подробно изследване по темата за еврейската емиграция поради следните факти:

- Много от дипломатите след 09.09.1944 не се връщат в България.
- Повечето от бившите дипломати са заклеени, че са работили за „монархо-фашисткото“ правителство на Б. Филев.
- Скъсване на дипломатическите отношения с Израел през 1967 г.
- Отношения ционисти – комунисти.

Интересен шрих към темата са и приложените към молбите за издаване на визи гаранции от страна на български търговски фирми и граждани. За да бъде конкретизиран точният брой на евреите, преминали през България в периода 1939 – 1944 г., и **то не само към Палестина**, от февруари 2013 г. заедно с колежата д-р В. Тодоров започнахме преглед на документите на Консулско-стопанската дирекция на МВРИ, както и на отделните български легации и консулства зад граница (изготвен е списък с иски данни) и Дирекция на полицията. О прегледаните досега около 250 архивни единици могат да бъдат очертани следните **механизми на издаване на визи**.

– Германското външно министерство изпраща списъци на лица, на които е забранено преминаване през определени държави, в това число и България. Нашите консули се позовават на факта, че дадено лице от еврейски произход не фигурира в тези списъци, т.е. няма пречка за преминаване и издаване на транзитна виза.

– Друг използван начин за издаване на визи е т.нар. курортна виза. Има архивни единици, в които всички молби са за „шестмесечен престой в България и дишане на морски въздух“ във Варна, впоследствие минералните бани в Солу Дервент (Момин проход) за лечение с радиоактивна вода, като заявленията са еднакво формулирани, с идентичен шрифт на пишещата машина.

– Съществуват и много гаранции от страна както на българи, така и на български евреи, че дадено лице от еврейски произход ще посети България във връзка с търговските си дела, че лицето е добре материално осигурено, в случай че се налага да удължи престоя си в страната.

– Много важен механизъм е разрешаването на визи по телефона, за което понякога има кратък рапорт с цитирани номера.

– Радиограмата обикновено съдържа: „Разрешава виза на 3143“ без изписване на името. Към нея обаче има и телеграма от съответната легация, коя-

то гласи горе-долу следното: „Разрешете виза на Януш Кафка, израилтянин, 3143“. Съществуват и телеграми, в които произходът не е посочен, но името е красноречиво – напр. сем. Голдщайн.

– Към 1938 – 1939 г. Българската легация в Берлин използва и смяната на паспортите в Германия – на всички лица от еврейски произход е поставен знак J. Имаме позовавания на факта, че не е посочен срок за подмяната, а лицето вече има издадена виза.

– Т. нар. „легална емиграция“ се движи от Палестинското бюро с представител в София. Кореспонденцията на бюро то също е важна, защото в писмата се споменават и бройки на преминавали хора.

– В архивните единици има приложени и полицейски рапорти и кореспонденция по отношение на преминаването на по-големи групи.

– На кориците на папките от вътрешната страна в някои случаи има направо написан списък на лица от еврейски произход.

Архивни данни за еврейската емиграция

МВРНЗ – Дирекция на полицията дава съгласието си за преминаване на група от **300 унгарски евреи**. 16.XII.1940 г.

Приложен списък на унгарските евреи, подписан от страна на Палестинския комитет. 18.12.1940 г.

2. Преписка по преминаването на групата унгарски евреи – **302 на брой**, с 275 паспорта и приложен списък с радиограма и разрешение за преминаване на **21.XII.1940 г.**

Преминаването е със съдействието на Палестинското бюро за България, представлявано от д-р Нисим (Буко) Леви. Има данни и за **67 унгарски евреи извън** тази група, които са пристигнали по-рано във Варна.

Забележка в делото „Конфино, Алмалех, Бакишъ – ционисти, ревизионисти. Представител на Еврейската агенция за България е Палестинската комисия с председател д-р Изи Барух (ул. „Клементина“ № 9), председател на Еврейската община е Жак Толедо. Параходът легално ще пристигне в Бургас за унгарските и **около 40 души** с германски визи към края на седмицата. Нелегално с „Дориян II“ под панамско знаме 600 т. Ще носи **общо 760 души**. От България 300“. 1940 г.

– Отворено писмо на Барух Конфино: „Като не се вслушах в предупрежденията, **изпратих в Палестина около 3000 души** и допринесох да се реализира още един транспорт от **1000 души**, който без моето съдействие вероятно още би бил в Германия“.

– Писмо от началника на паспортното бюро – пристанище Варна, до началника на административната полиция при МВРНЗ – Дирекция на полицията, за заминаването на **30.09.1940 г.** на кораба „Рудничар“ от Балчик за Истанбул с **254 полски бежанци**, снабдени с открити листове и турски визи и притежа-

ващи палестински входни визи. **В писмото е цитирано, че „досега са заминали повече от 30 000 лица по този начин за Цариград, но натоварени от румънски параходи“.**

– Списък-извлечение от корабния дневник на „Рудничар“ за **254 полски евреи**.

– Справка от МВРНЗ – Дирекция на полицията за броя на допуснатите в Царство България евреи към 1939 г.:

94 – полски;

80 – италиански;

70 – чехословашки;

2165 евреи чужди поданици без децата пристигнали в Царство България за 1939 г.

10. Вербална нота на МВРИ до Кралската югославска легация в София за преминаването на **302 еврейски бежанци** през Царство България, с приложен списък и писмо от д-р Фридрих Поис – председател на Съюза на еврейските вероизповедни общини в Югославия (Белград, ул. „Княгиня Любича“ № 34). Преминаване с влак по направление Драгоман – Свиленград. 03.04.1941 г.

– Преписка по издаване визи на 165 евреи (л. 161 – посочено е името на организатора на еврейска емиграция Арон Грюхнер; л. 302 – списък на 165 човека).

– Преписка по издаване на визи (курортни визи) на **73 евреи**, изискани от Вачов.

– Преписка по издаване на визи на **47 евреи** – румънски поданици, изискани от Хенри Левенсон.

– Преписка по издаването на **372 курортни визи с 275 паспорта** за пресетой на евреи в България. Има данни за Палестинското бюро за България.

– Преписка по издаване на **76 визи на евреи**.

– Ходатайство на Иван Станчов за издаване визи на **7 евреи**.

– Уреждане на престой на **Оскар Краснански и Юлиус Флайшер**, които с посредничеството на Барух Конфино купуват моторница „Орляк“ – Бургас, „Шипка“ – Варна, и „Рудничар“, с които да се превозват евреи емигранти.

– Преписка по издаване на визи на **35 румънски евреи**. 1939 г.

– Преписка по издаване на визи на **140 чехословашки евреи**.

– Преписка по издаването на визи на **18 полски евреи** през Прага.

– Данни за издадени визи в Будапеща – **328 бр.** за 1939 г.

– Преписка по разследването на Мойсе (Мориц) Филип Маркус – търговец на тютюн, за уреждане на изходни и транзитни визи на група от **4000 евреи**.

– Поверително съобщение от директора на сигурността до областните директори в Русе и Шумен за даването на транзитни визи на две групи от по 70 еврейски деца за преминаването им през Царство България, придружени от 5

възрастни. Разрешено е транспортирането на 1000 евреи с български транзитни визи към Цариград. 1944 г.

Съществуват и много данни за експулсиране на евреи, чужди поданици, откази за издаване на визи, както и за недопускане на евреи в България (на-пример 800 унгарски и югославски евреи, експулсирани от Словакия и недо-пуснати да влязат в България през Русе. 27.VIII.1939 г.), както и протестни ноти от Английската легация в София.

Заключение. В българските архиви се съхраняват още стотици неизслед-вани документи за еврейската емиграция и транзитно преминаване на евреи от Европа през България, които тепърва ще бъдат разкривани, за да се оформи една по-цялостна картина на емигрантския поток на евреите и тяхното оцеля-ване през годините на войната.

БЕЛЕЖКИ

1. Колева, Мария. Антиеврейската политика в Германия и отражението ѝ в България. „Обречени и спасени“, стр. 55.
2. СС в действии. Документы о преступлениях СС. СВЕТОТОН, 2000 г. стр. 134 ел. Вариант, 207
3. ЦДА, ф. 370К.
4. ЦДА, ф. 370К.
5. Международен документ, удостоверяващ личността на бежанец без граж-данство, носещ името на създателя си Фритьоф Нансен.
6. ЦДА, ф.176К.
7. Около 16 000 души, за които е създаден Комитет по настаняване на руските бежанци.
8. Около 20 000.
9. 250 000 души, дошли след Кресненско-Разложкото въстание от 1879 г., Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г., Балканските войни от 1912 – 1913 г. и Първата световна война 1914 – 1918 г. Българското пра-вительство сключва бежански заем през 1926 г. с посредничеството и при гаранцията на ОН за подпомагане на бежанците.
10. ЦДА, ф. 176К.
11. Според българската преса става дума за 100 000 души.
12. ЦДА, ф. 370К.
13. ЦДА, ф. 370К.
14. Букв. „изкачване“. С този термин се обозначават изселническите еврейски групи към Ерец – Израел, чиято цел е постоянното заселване. Алията е сред основните идеи на ционизма. Обикновено алията носи името на стра-ната, от която са основните имигранти.

15. „От Родина към Отечество“. С., 2008.
16. В. „Фьолкишер Веобахтер“, „Пестер Лойд“, „Време“, „Правда“, „Универсул“.
17. ЦДА, ф. 370К.
18. ЦДА, ф. 370К.
19. ЦДА, ф. 370К.

EUROPEAN EMIGRATION DURING THE HOLOCAUST

Abstract. In the years of World War II thousands of Jews seek salvation through emigration. The paths to salvation have different routes – through Lithuania to China, through Bulgaria, Turkey, and Romania – to the Promised Land or to North and South America. Today transit travel through any country is not a problem, but was the situation the same back then, when the war gradually encompassed Europe? What are the routes and who are the people who give transit permissions? What are the stages in the Jewish emigration until the start of the War and how much do the international humanitarian organizations help the refugee flows from Germany, and later from other countries which share the policies of Nazi Germany?

✉ **Ms. Ivanka Gezenko**
Archives State Agency
5, Moskovska str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: igezenko@abv.bg